

הרב ד"ר איתמר ורהפטיג

'כלו קוטי מדבר'

מה קרה בט"ו באב?
שיטה ראשונה: תוס' בב"ב
שיטה שנייה: רש"י בתענית ורשב"ם בב"ב
שיטה שלישית: תוס' בשם ר"ת
מדוע לא מתו אנשי השנה האחרונה?

מה קרה בט"ו באב?

המשנה המובאת בתענית כו, ב אומרת:

אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכפורים.

והגמרא בדף ל, ב שואלת:

בשלמא יום הכפורים - משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום שניתנו בו לוחות האחרונות. אלא חמישה עשר באב מאי היא?

ומביאה הגמרא שש סיבות מדוע ט"ו באב הוא בגדר יום טוב. הסיבה השלישית היא: יום שכלו בו מתי מדבר, דאמר מר: עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דיבור עם משה [ביחוד ובחביבה - רש"י], שנאמר ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה' אלי, אלי היה הדיבור.

לא נתבאר מה אירע ביום זה, ומהי סיבת השמחה. הגמרא מקצרת ביותר, ובמפרשים מובאים שלושה הסברים. הסוגיה נשנית גם בב"ב קכא, א, ושם תוס' מביא את שלוש השיטות על קשייהן.

בטרם נפנה לדבריו נזכיר את רקע הדיונים. לאחר חטא המרגלים נאמר בתורה (במדבר יד, כט-לד):

במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקדיכם לכל מספרכם מבין עשרים שנה ומעלה... במספר הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום יום לשנה יום לשנה תשארו את עונתיכם ארבעים שנה.

ואומר רש"י:

ארבעים שנה - לא מת אחד מהם פחות מבין שישים¹, לכך נגזר ארבעים כדי שיהיו אותם של בני עשרים מגיעין לכלל שישים. ושנה ראשונה הייתה

1 מקורו בירושלמי מועד קטן כמובא להלן.

בכלל, ואף על פי שקדמה לשילוח המרגלים, לפי שמשעשו את העגל עלתה גזירה זו במחשבה, אלא שהמתין להם עד שתתמלא סאתם, וזהו שנאמר (שמות לב, לד) וביום פוקדי, במרגלים, ופקדתי עליהם חטאתם, ואף כאן נאמר תשאו את עוונותיכם, ולא עוונכם, שתי עוונות של עגל ושל תלונוה. וחשב להם במנין חייהם מקצת שנה ככולה, וכשנכנסו לשנת שישים מתו אותם של בני עשרים.

מה קרה בט"ו באב של שנת הארבעים? כאמור יש בזה שלוש שיטות, האחת של רש"י ורשב"ם, והיתר של תוס' בב"ב.

שיטה ראשונה: תוס' בב"ב

יום שכלו בו מתי מדבר - בשנה אחרונה נמי מתו, וידעו שכבר כלתה גזרה כי כבר מתו כל בני עשרים. ולפי שהיו אבלים עד מקצת יום של ט"ו לא חזר הדיבור, שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות, כדאשכחן גבי יעקב (תנחומא פרשת וישב) שכל אותן ימים שנתאבל על יוסף לא שרתה עליו שכינה, כדאמר [בשבט] (דף ל, ב), ולכך כל ימי אבילותן של ישראל לא חזר הדיבור, שבזכותן היה מדבר עם משה כדאמרינן בריש מכילתא, לאמר, ר' יעקב אומר צא ואמור להם שבזכותן אני מדבר עמך, שכל אותן שלושים ושמונה שנה שהיה כועס על ישראל לא היה מדבר עם משה ואהרן, שנאמר ויהי כאשר תמו וכו'.

כל שנה מתו חלק מהקבוצה של הגברים בין גיל עשרים לשישים [ראה בב"ב קכא, ב], ומיתה זו של החוטאים נגמרה בתשעה באב של שנת הארבעים, הוא יום חטא המרגלים. כלומר, האחרונים מאלה שנגזר עליהם למות במדבר, מי שהיו בני עשרים ומעלה בתחילת הגזרה, מתו בתשעה באב של שנת הארבעים, ואז התאבלו שבעה ימים על המתים האחרונים. ט"ו באב הוא היום השביעי לאבילות זו, ומכיוון שמקצת היום ככולו פסקה האבלות באותו יום וחזר הדיבור הברור למשה, ולכן עשוהו יום טוב.

לא ברור כמה מתו כל שנה. רש"י על התורה אומר שכולם מתו לא פחות מגיל שישים, אך אין זה אומר שמתו מספר שווה של גברים כל שנה. נראה שבתשעה באב כל שנה? מתו כל אלו שהגיעו לגיל שישים או יותר, ובירושלמי מועד קטן המובא בתוס' להלן משמע שלא האריכו ימים מעל לשישים. א"כ האחרונים למות,

2 עי' תוס' בתענית שם שמביא שתי דעות, אם מתו רק בתשעה באב או גם במשך השנה [מה שכתב שם בשם הרשב"ם שמתו כל שנה כ"א אלף צריך ביאור, עי' במהרש"א שם. ואכמ"ל].

שהגיעו לגיל שישים ומעלה [לפי רש"י] או לגיל שישים דוקא [לפי הירושלמי] בשנת הארבעים, מתו בתשעה באב, ולאחר ימי האבלות עליהם הפך היום האחרון של האבילות ליום טוב³.

שיטה שנייה: רש"י בתענית ורשב"ם בב"ב

שיטה זו מסתמכת על מדרש איכה, וז"ל הרשב"ם בב"ב:

שכלו בו מתי מדבר - במדרש איכה יום שבטל בו החפר, דאמר רבי לוי כל ערב תשעה באב היה כרוז יוצא הכל יצאו לחפור, חפרין וישנין בהן, ובשחרית הכרוז יוצא יבדלו החיים מן המתים, והיו בודקין אותן ונמצאו ט"ו אלף ופרוטרוט חסרין בכל שנה. וכך עשו ארבעים שנה, יום לשנה יום לשנה הרי ארבעים שנה. בשנה אחרונה עשו כן, בדקו עצמן ונמצאו שלמים. אמרו שמא טעינו בחשבון, וכן בי' בו, וכן בי"א, וכן בי"ב, וכן בי"ג ובי"ד, עד דאיתמלי סיהרא. כיון דאיתמלי סיהרא אמרו ביטל הקדוש ברוך הוא אותה גזירה קשה מעלינו, ועשו משתה ושמחה וי"ט.

כלומר, בכל שנה מתו חמישה עשר אלף ועוד [603,550 לחלק ל-40⁴] בתשעה באב. הם לא ידעו מי ימות, ולכן הכל חפרו קברים לעצמם בליל תשעה באב, ובבוקר ראו מי מת בקבר. לכאורה יש לומר שמת לא רק מי שהגיע לגיל שישים [דלא כרש"י על התורה], שאילו כן לא כולם היו צריכים לכרות קבר ולבדוק בבוקר מי מת ומי חי⁵, אלא חלק מסוים מכל הגברים שהיו בני עשרים ביציאת מצרים. עכ"פ בשנה האחרונה הייתה אמורים למות הקבוצה האחרונה שעדיין שרדה. בתשעה באב נכנסו לקברים, ובבוקר גילו שלא מת אדם. חשבו שאולי טעו בחישוב התאריך ות"ב עוד לא הגיע, והמתינו עד ט"ו באב שאז הלבנה במילויה, והבינו שלא טעו אלא שנגמרה הגזרה, ועשו אותו יום טוב.

אולם קשה, איך יכול להיות שהיו כאלו שלא מתו, והרי הייתה גזרה שימותו? תוס' מניח שאכן כולם מתו, אך לא במשך 40 שנה אלא במשך 39 שנה.

על הסבר זה מקשה תוס' בשם רבנו תם כמה קושיות.

3 יש לעיין, אם היה מתברר להם בתשעה באב עצמו שלא טעו ביום וכלו מתי מדבר, האם היו הופכים אותו יום ליום טוב? הרי בשלב זה עוד לא קרו הסיבות האחרות לאבל תשעה באב. ואולי סיבה ההשגחה שזה לא יתגלה להם באותו יום.

4 ראה במדבר ב, לב. החשבון יוצא 15,088.

5 ואולי לרש"י נדחוק שהם לא ידעו שרק בני שישים מתים, ואף שבמשך השנים ראו שלפני גיל ששים לא מתו לא היו בטוחים בכך, ולכן הכל הכינו לעצמם קבר.

ראשית, בסוף דבריו הוא אומר:

מיהו קשה על פירוש רבינו שמואל, דלמה חפרו קברים בשנה אחרונה כיון שמאשתקד מתו כל אותן שהיו ראויין למות, שכל אחד היה יודע בעצמו שלא היה מבן עשרים ועד שישים מפקודי משה ואהרן.

ובדוחק יש להשיב כי לא ספרו כל שנה מי וכמה מתו, וכל אחד חשב אולי יש כאלו שעדיין ראויים למות, ולא הרגישו בשנת הארבעים שאין כבר מי שימות. ועדיין קשה, מי הלך וחפר קבר בתשעה באב האחרון, הרי כבר לא היו קיימים אנשים הראויים למות, ורש"י בתענית שם אומר שכל אחד חפר לעצמו את קברו!

שנית, "אם לא מתו בשנה אחרונה למה נתעכב הדיבור שנה ויותר שלא חזר?"

כלומר, הקב"ה ידע שלא ימותו עוד בת"ב הבא, אם כן מדוע לא החזיר את הדיבור למשה בתחילת השנה? ואולי יש להשיב, כי בני ישראל לא ידעו כאמור, ולא רצה הקב"ה לגלות להם מראש. הם צריכים להבין שהגזרה היא על ארבעים שנה, ורק ברגע האחרון הקב"ה דאג שידעו כי נגמרה הגזרה, ואז חזר הדיבור.

אכן תוס' עצמו מתרץ בסוף דבריו את שיטת הרשב"ם, ונ"ל שהתכוון לדברים אלו, וז"ל:

"ל נמי שאין השכינה שורה לא מתוך עצבות, והן היו עציבין לפי שהיו סבורין למות באותה שנה.

שלישית. כאמור תוס' מניח שאכן מתו כולם בשלושים ותשע שנים [ולכן בשנה האחרונה לא היה מי שצריך למות]. אלא שלפי זה הוא שואל על המדרש:

ועוד, ט"ז אלף ופרוטרוט היה למות כל שנה, ולפי מדרש איכה היו מתים חמישה עשר אלף ופרוטרוט בכל שנה!

תוס' עצמו בסוף דבריו משיב:

והאי דנקט נמי חמישה עשר אלפים ופרוטרוט לאו על כל שנה ושנה קאמר אלא רוב השנים.

כלומר, היו רק שנים בודדות שבהם מתו יותר מן המספר הקבוע, כדי להשלים מות כולם ב-39 שנים במקום ב-40 שנה.

עוד ניתן לומר, כי הגם שיש להגדיל את מספר המתים כל שנה, עדיין לא הגענו לשש עשרה אלף. שכן 603550 לחלק ל-39 הם 15475, אם כן עדיין יש לומר שלכך התכוון המדרש באומרו חמש עשרה אלף ופרוטרוט?

6 וכן מסביר המהרש"א בב"ב את קושיית תוס' על הרשב"ם.

7 המהרש"א בב"ב שם מיישב את שיטת תוס' כי יש למנות רק 37 שנה, ואז מגיעים ל-16,000 ועוד.

רביעית, בירושלמי מו"ק נאמר שכולם מתו בהיותם בני שישים⁸. ואם כן שואל תוס':

ועוד, למאן דאמר בירושלמי במועד קטן שכולן בני שישים מתו חידוש גדול הוא זה, שצריך לומר שחמש עשרה אלפים ופרוטרוט נולדו במצרים בכל שנה זה קודם זה⁹.

ואולי יש לומר שמדרשות חלוקים הם, והמדרש שאומר כי כל שנה מתו מספר שווה סבור שיש שמתו גם לפני גיל שישים או אחרי שישים, כפי שאפשר להבין בשיטת רש"י.

חמישית, הרי בגמרא בתענית ובב"ב נאמר שהשמחה הייתה מפני הדיבור שחזר, אבל לא כן לפי הרשב"ם. ובלשונו:

ועוד, שלא הייתה שמחה מפני הדיבור שחזר, [אלא] שאז כי איתמלי סיהרא ידעו שפסקה גזרה מעליהם!¹⁰

ויש להשיב, כי לא די בכך שפסקה הגזרה, שכן ידעו מראש שבתשעה באב של השנה האחרונה נפסקת הגזרה, אלא ששמחו בכך שאז חזר הדיבור למשה.

שישית, לפי החשבון שפסקו למות בשנה הקודמת יוצא שחלק לא האריכו ימים עד שישים אלא מתו קודם, ואם כן:

ועוד, מה שמחה היא שקדמו למות מאשתקד, והכתיב את מספר ימיך אמלא. ועוד, אם מיהרו למות מאשתקד א"כ לא מתו בני שישים אותן שהושלמו להן עשרים שנה בשעת יציאתם, שלכך תלה בעשרים שנה לפי שהיו בני עשרים בצמצום!

השאלה הראשונה של תוס' סותרת לכאורה את השניה. לפי השאלה הראשונה מתו כולם עד סוף שנת השלושים ותשע, ובתוכם אלו שעוד לא הגיעו לגיל שישים. ועל כך שואל תוס' מה שמחה היא זו שמתו לפני זמנם. ולפי השאלה השניה של תוס' אכן אותם בני שישים בשנה האחרונה לא מתו בשנת ה-59 שלהם. וצ"ל שזו

עוד נ"ל לתרץ כי בחלוקה לארבעים נקבל 15,088, והבין תוס' כי על סכום של פחות ממאה אפשר לומר 'פרוטרוט', אבל בעודף של 475 שהוא מתקרב ל-16,000 לא שייך לומר 'פרוטרוט'.

8 בירושלמי מו"ק לא נמצא, ואומר היפה עינים בב"ב שם שהוא ט"ס, וצ"ל ירושלמי בכורים פ"ב ה"א, והובא בתוס' מו"ק כת, א ד"ה ומיתה, עיי"ש. וכ"כ רש"י על התורה כנ"ל, אמנם אינו כותב דווקא שישים, ולדבריו יתכן גם מעבר לשישים.

9 המהרש"א שם מביא תירוץ בשם היפה מראה שלא מתו בני שישים בצמצום, אלא משישים ומעלה. וכבר אמרנו שיתכן שזו היא גם שיטת רש"י על התורה.

10 המהרש"א אכן אומר שלפי מדרש איכה השמחה הייתה על ביטול הגזרה ולא על חידוש הדיבור.

גופה שאלת תוס', הרי בגלל הגזרה אמורים היו למות, ולמה לא מתו? אכן שאלה זו מחייבת תשובה. שכן יש להבין מה התועלת בהקדמת הזמן כאשר הם לא ידעו מכך?

שיטה שלישית: תוס' בשם ר"ת

ונראה לר"ת לפי מדרש איכה שלא מיהרו למות, אלא בשנה אחרונה ביטל מהן הגזרה, ונשאר מהן ט"ו אלף ופרוטרוט אותן שהיו ראויין למות בשנה אחרונה, כמו שמצינו בחזקיהו דכתיב צו לביתך כי מת אתה והאריך לו הרבה. והא דכתיב ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון, היינו מאותן שראויין למות קודם שנתבטלה הגזרה, דכלב ויהושע היו בני ארבעים בשלוח מרגלים כדפרישית לעיל (קז, ב ד"ה מכאן). אי נמי בתחילה נגזר אפילו על בני עשרים בצמצום, ולבסוף ריחם עליהם הקדוש ברוך הוא ולא מתו אלא אותן שהיו בשעת גזרה לכל הפחות בני עשרים וחודש, שחודש בשנה אחרת חשוב שנה ולא יום אחד, כדאמרינן (פרה פ"א מ"ג) גבי פלגס שכל חודש שלם אינו לא שה ולא איל. ונשאר בשנה אחרונה כל אותן שהיו בני עשרים בצמצום. הכי נמי אשכחן בדילוג קץ, זכו כי גר יהיה זרעך מיצחק, לא זכו ועבדום וענו אותם וכו'. והשתא אתי שפיר דמשום חמישה עשר אלפים ופרוטרוט לשנה לא נתייחד הדיבור עד חמישה עשר באב של שנה אחרונה שהיו ראויין למות, והיו עציבין בכך עד דאיתמלי סיהרא.

לפי זה יש להבין מדוע הקב"ה ויתר על הגזירה? ר"ת מביא תקדים מחזקיהו, ועוד הסבר כי הגזרה הייתה אמנם על כל בני עשרים, אבל בשנה האחרונה הקב"ה ויתר לאלו שהיו בשעת הגזרה בני עשרים בצמצום. ושוב לא מובן מדוע, וכן דוחק לומר כי אותם שהיו בני עשרים בצמצום היו בסך 15000 ופרוטרוט חוץ מאלו שהיו בני עשרים וחודש או יותר. ואולי כוונת ר"ת לומר כי חלק מאותם 15000 ופרוטרוט היו בשעת הגזרה בני עשרים בצמצום, ורק הם לא מתו.

מדוע לא מתו אנשי השנה האחרונה?

נחזור לשאלה מדוע לא מתו בני השנה האחרונה. יתכן שבשנה האחרונה חזרו בתשובה, שכן על הפסוק בדברים כט, ג: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת... עד היום הזה" אומר רש"י [שם פסוק ו]: "שאיין אדם עומד על סוף דעתו של רבו וחכמת משנתו עד ארבעים שנה...", אם כן בשנת הארבעים חזרו בתשובה ונמחל להם עוונם¹¹.

11 וע"ע ב'דף על הדף' בב"ב שם מה שכתב בשם עטרת פז.

אני מעלה השערה נוספת באשר לגזירה. עיקר הגזרה הייתה שאנשי דור המדבר לא ייכנסו לארץ אותה לא רצו בחטא המרגלים, אבל לא נגזר שבהכרח ימותו כולם במדבר. אם כן יתכן שאותם חמישה עשר אלף לא מתו, אבל גם לא עברו את הירדן. הם לא מתו במדבר, אבל בסופו של דבר הם מתו אחרי שנים רבות של נדודים במדבר בארצות סיחון ועוג, ולא זכו להיכנס לארץ¹².

ומה קרה להם בעבר הירדן? כידוע בני גד ובני ראובן לפי התנאי עם משה עברו את הירדן והשתתפו במלחמה לכיבוש הארץ, והנשים והטף נשארו בנחלתם בעבר הירדן [במדבר לב, כו]. ומי שמר עליהם באותם ארבע עשרה שנה של כיבוש וחילוק? אולי אותם חמישה עשר אלף שלא חצו את הירדן שמרו על הנשים והטף של בני גד וראובן. הגזרה התקיימה בחלקה בכך שלא נכנסו לארץ, אבל הם לא מתו בין השאר מפני שהיו צריכים אותם לשמירה על הנשים והטף של שבטי גד וראובן.

12 יתר על כן ניתן לדרוש, כי מי שלא זכה להיכנס לארץ יש בו צד של מיתה. הגמרא [כתובות קי, ב] אומרת כי הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה-ה, ומי שאין לו אלוקים יש בו צד של מיתה.

מערכת 'המעין' מתאבלת עם כל קרית חינוך שעלבים
רבניה, מנהליה, עובדיה ותלמידיה ועם עם ישראל כולו

על נפילתם על קידוש השם
בשבת קודש פרשת נשא ט' בסיון תשפ"ד
של שלושת תלמידי שיעור ג' בישיבת שעלבים

שלום מנחם מבית אל
יקיר יעקב לוי מחפץ חיים
אליהו משה צימבליסט מבית שמש

עובדי ה' בכל ליבם
יפי תואר בתוכם ובכרם
משמחים אלוקים ואנשים
שלמים בתורה ובגמילות חסדים

בחייהם ובמותם לא נפרדו
ה' יקום דמם
תנצב"ה

